

**Farkas Tamás – Kozma István szerk.,
A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban**

Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009. 412 lap

1. Egyetértve KOZMA JUDIT e kötetben tett sommás megállapításával, az újabb magyar névváltoztatás és névmagyarosítás kutatásának az elindulását FORGÁCS KRISZTINA BENKŐ LORÁND tipológiáján alapuló (vö. BENKŐ LORÁND, *A családnév-változtatás kérdései. Magyarosan 1948: 40–5, 65–72; 1949: 1–6*) egyetemi szakdolgozatától, illetőleg bölcsészdoktori értekezésétől kell számítanunk (274). Hogy mennyire újszerű és tabutémának számított a zsidók névmagyarosítása, azt már az 1987 májusában Pécsen megrendezett Országos Tudományos Diákköri Konferencián elhangzott előadásának fogadtatása, a ma már érthetetlen dermedt csend is tanúsította. (Az eseményen zsűritagként, Fábrián Pál tanár úr társaságában, magam is részt vettem.) Nem gondolhattunk arra, hogy a Névtani Értesítő 12. számában megjelenő dolgozat korszakhatár lesz a magyar névváltoztatások, illetőleg névmagyarosítások irodalmában. A későbbiekben több tanulmány, majd 2002-ben olyan kiváló társadalomtörténeti mű született KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN tollából (*Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris Kiadó, Bp.*), amely nemcsak tudománytörténeti jelentőségű, hanem kézikönyve is lett az e témával foglalkozó kutatóknak. A mű szociológiai elemzései megtermékenyítették a névtudományt is. A nyelvészek eddig is a legkompetensebbek voltak e témában, ahogy a szerzőpáros írja, és a recenzens, FARKAS TAMÁS idézi: „A névmagyarosítás tulajdonképpen »nominális asszimiláció«, amely a magyarországi allogén (hátterű) népességet – azaz a nem magyar ajkú vagy kulturális hátterű kisebbségeket a zsidósággal együtt – érinti” (MNy. 2003: 355).

Ugyancsak korszakhatárnak számít – és ez ma már nyilvánvaló – a 2007. november 22–24. között Budapesten megrendezett „Névváltoztatás – társadalom – történelem. Családnév-változtatások – több szempontú megközelítésben” című szakmai konferencia. Az itt bemutatott kötetben szereplő tanulmányok többsége e konferencia előadásai közül került ki. A jól áttekinthető könyv előszava után nagyobb fejezetekbe sorolva következnek a tanulmányok, majd a Mellékletek, legvégül pedig a kötetben szereplő szerzők tudományos életútjának tömör összefoglalása áll. A szerkesztés FARKAS TAMÁS és KOZMA ISTVÁN szakszerű munkáját dicséri.

2. „A névváltoztatások általános kérdései” témakörét FARKAS TAMÁS nagy ívű tanulmánya vezeti be (Szempontok és irányok, feladatok és lehetőségek a családnév-változtatások vizsgálatában, 11–27). Terjedelmi okból természetesen sem erről, sem a többi tanulmányról részletesen nem szólhatok, csak azt jegyzem meg, hogy az általa felvetett feladatokat ez a konferencia-kötet jelentős mértékben teljesítette, amelyeket meg nem, azokat feladatként megjelölte. Más vonatkozásban ugyancsak alapvető kérdéseket tárgyal HAJDÚ MIHÁLY (A névváltozások és a névváltoztatások rendszere, 29–40), akinek tanulmányában kiemelendő a rituális és nem rituális névváltoztatás kategóriájának elkülönítése, alcsoportjaik meghatározása, amelyek révén a névtörténet, sőt a mai ragadványnévanyag is bevonulhat a vizsgálatokba, de még a helynevek, sőt az egyéb nevek (pl. patrocíniumok) is. KARÁDY VIKTOR tanulmányának (A névmagyarosítások társadalomtörténeti összefüggései, 41–55) középpontjába azért állítja a címben jelzett társadalomtörténetet, mert a KOZMA ISTVÁNNal közösen írt, korábban említett monográfiája megjelenése után a történészek érdeklődése kevésbé volt élénk, mint a nyelvészeké. Újabb szempontokat is felvet, amelyek közül kiemelném a névmagyarosítások kvantitatív vizsgálatát, valamint a „minél többféle asszimilációs jelenségek [...] a helyi, régiókénti és ösztársadalmi párhuzamos kutatását” (53), ami nyilvánvalóan történeti-néprajzi felkészültséget igényel. Ebben a nagyobb fejezetben olvasható az e témában eddig legtöbbet publikáló VÖRÖS FERENC hosszabb tanulmánya (Névváltoztatás és névhelyreállítás a kisebbségi magyar névhasználat tükrében: terminológiai javaslat egy névtani jelenség megnevezésére, 57–74), amelyben több e témához kapcsolódó fogalmat értelmez, illetőleg egészít ki: *névváltozás, névváltoztatás, hivatalos névviselés és névhasználat, névátírás, transzkripció, névmagyarosítás, névhelyreállítás*. Ez utóbbi nemcsak a magyar, hanem az idegen nevek is vonatkozik, aminek eredményeként „újból megteremtődik a névviselés és a névhasználat összhangja”.

3. Két dolgozatot olvashatunk a „Névmagyarosítás a történelmi-ideológiai erőterben” című fejezetben. MAITZ PÉTER tanulmányának a címe is jelzi (Névmagyarosítás és névideológia a dualizmus kori Magyarországon, 77–93), hogy nem a felvett vagy módosított családnevekkel kíván foglalkozni, hanem azzal az ideológiával, illetőleg annak diszkurzív megjelenítésével, amely oda vezetett a vizsgált időszakban, hogy a nem magyar eredetű családneveket „idegen” nevek tette, viselőiknek tehát jól felfogott érdekük, sőt kötelességük lehetett a régi, nem magyar eredetű nevüktől megszabadulniuk, aminek természetesen egyetlen eszköze nevük megmagyarosítása volt, mivel a név identitásuk hordozója is. Ennek az ideológiának a legfőbb terjesztőit (Telkes Simont, Simonyi Zsigmondot, Lengyel Zoltánt és másokat), illetőleg írásait bírálja a szerző, aki ugyan nem menti fel őket téves nézeteik következményei alól, de azzal mindenképpen enyhíti radikalizmusukat, hogy a lélektanban ismert önigazolást, túlalkalmazkodást is meglássa bennük. JUHÁSZ DEZSŐ „Múltidézés és családnév-változtatás” című tanulmányában (95–101) a névtudományhoz vezeti vissza az olvasót: a XIX. századi nemzeti romantikának a családnevekben lecsapódó hatásáról ír, azaz azokról a nevekről, amelyeknek a kiválasztásában, illetőleg megalkotásában az úgynevezett magyaros, ősmagyar jelleg szerepet játszott. Ennek négy (lexikai, szemantikai, morfológiai, helyesírási) eszközét különíti el; részletesebben a lexikai-szemantikai eszközökkel alkotott nevekről szól, de kitér ezek archaizáló eszközeire is. A helyesírási archaizálást – elsősorban a helynév + -y-os írásmódot – a XX. században egyes esetekben, egyes népcsoportokban (pl. a zsidók körében) erősen korlátozták, sőt tiltották. Az -y-os névforma már az 1832. évi első

helyesírási szabályzatunk előtt vita tárgya volt (vö. DESSEWFFY: TudGyűjt. 2: 80), ugyanakkor már a nemzeti romantika hatására nemesi névnek számított. Ma már az adatok tüccatjaival tudjuk igazolni, hogy a XVIII. századi népesség-összeírásokban nemcsak a jobbágyok, hanem még a szolgák nevében is ott láthatjuk az -y-t.

4. „A névmagyarosítások csoportrajzatos történetei” című fejezetet BINDORFFER GYÖRGYI tanulmánya nyitja (Etoním, családnev, keresztnév: névhasználat és névválasztás a magyarországi németeknél, 105–19). Bevezetőjében megjelöli vizsgálatának tárgyát, a csoportnév használatát, a név és az identitás viszonyát, majd a csoport (jelesül a svábság) névadási szokásait mutatja be. Itt értekezik a Magyarországra telepített németek szóbeli nevének (*sváb*) jelentésbővüléséről, amely mind a mai napig hordoz magán enyhén sértő jelleget. Családnevük és keresztnévük használatáról a kiválasztott kutatópontok tanúsága alapján árnyalt képet rajzol a szerző. FÖGLEIN GIZELLA dolgozatának (Névváltoztatás és agrárátalakulás a magyarországi németek kitelepítésének árnyékában [1945], 121–35) középpontjában azoknak a rendeleteknek a számbavétele, majd következményeinek a bemutatása áll, amelyek szeizmográfként mutatják a politika és névhasználat, illetőleg névváltoztatás súlyos egzisztenciális, mi több, tragikus következményeit (málenkij robot, az eredeti német név visszavételének retorziója, kitelepítés). FENYVES KATALIN tanulmányának (Hirschlből Szarvady és Ábrahám fia Jenő: a névválasztás mint akkulturációs stratégia, 137–52) bevezetéséből sok mindent megtudunk a zsidó névadásról, többek között azt is, hogy „II. József hivatalnokai csak kellő összeg kifizetése fejében írtak be rövid és jelentésében semleges német családnévet a zsidó alattvalók nyilvántartásaiba” (138), ami gyakoriságuk miatt szinte indukálta – más egyéb tényezők mellett – a XIX–XX. századi névváltoztatást. Forrásaira építve nemzedékenként vizsgálja a zsidó családnév-magyarosítást. Figyelemre méltó megállapításai közül kiemelendő, hogy a felvett nevek között megtalálható a névmagyarosításokra egyáltalán nem jellemző formáns nélküli helynévből alakult családnév (*Körös, Meszlény, Petény, Szemere*). A magyarosodási szándékot az utónevek (*István, Gyula, János* stb.) is jelzik. A XIX–XX. század fordulójának zsidó és keresztény névválasztását KOZMA ISTVÁN mutatja be (Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként?, 153–71) nagy alaposággal, beszédes statisztikáival. A megváltoztatott nevek túlnyomó többsége a fenti két aggregátumban német név volt. Az új nevek között szól a viszonylag gyakrabban választott nevek-ről mind a zsidók, mind a keresztények körében. Jelentéstani tipológiáját ő is – akárcsak FORGÁCS KRISZTINA és mások – BENKŐ LORÁND alapvető tanulmánya szerint alakította ki. Újabb szempontokat felvető alfejezettel zárul ez a komplex, a szociológia és a nyelvtudomány szempontjait egyaránt figyelembe vevő tanulmány.

5. Vidékiek névmagyarosítását jelöli meg témájával NAGY IMRE GÁBOR, leszűkítve a leginkább kiszolgáltatat közigazgatási tisztviselőkre (A közigazgatási tisztviselők névmagyarosítása Somogy és Baranya megyében: [1933–1938], 173–92). Forrása Keresztes-Fischer Ferenc 1933. július 22-én kelt miniszteri rendelete, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó ugyanez évi bizalmas, eddig nyilvánosságra nem került körrendelete. Ezt követi egy újabb belügyminiszteri körrendelet. Ezekkel a rendeletekkel szemben – kiegészítve a két megye főispánjának, illetőleg alispánjának, valamint Pécs város polgármesterének rendeleteivel – a névmegőrzésért folytatott küzdelmet tárja elénk a szerző. Példáiból kitűnik, hogy a német és a szláv nevű tisztviselők többsége milyen kibúvókat keresett nevének megtartásáért. A hi-

vatalvezetők Somogy megyében, de másutt is túlbuzgóságuk vagy inkább tájékozatlanságuk miatt számos tősgyökeres magyar családnévet (*Fóris* < *Flórián* szn.; *Bagola* < *Bagola* hn.; *Berecz* < lat. *Briccius* szn.; *Átol* < *Átál-Csáford*, *Átalfalva*, *Átál-Oszkó* stb. hn., vö. Csánki-index 59, *Átál* csn. Zala m., vö. Csánki-családnév-index) minősítettek megváltoztatandónak. BENCE ÉRIKA a rejtőzködést, a rejtőzködés és az eredeti családnév kapcsolatát vizsgálja (Szentelekytől Aaron Blummig: írói nevek a vajdasági magyar irodalomban, 193–201). A vajdasági nagy írók többsége (*Szenteleky*, a „vajdasági Kazinczy”, *Havas Emil* < *Honig*, *Ambrus Balázs* < *Hermann Károly*, *Somfai János* < *Stromfeld*, *Sinkó Ervin* < *Spitzer Ferenc* és mások) családnév-változtatásuk révén magyar nevet viselt a megaláztatások alatt életük tragikus végéig, ugyanakkor általuk magas szintre jutott szépirói művészetük. Ők a vajdasági Radnóti, hogy magam is metaforával éljek.

6. A névmagyarosítások helyi történeteit tárgyaló fejezet élén FÜLÖP LÁSZLÓ tanulmánya áll (Névváltozások és névváltoztatások Kaposvár környékén a 19. században, 205–14), amelyben a különböző módon keletkezett névváltozatok bemutatására fordít nagyobb figyelmet. Példái – amelyek akár XVII–XVIII. századiak is lehetnének, tehát a történeti névdialektológia tartományába tartoznak (*Cziglédi* : *Czeplédi*, *Börtön* : *Börtöny*, *Kanizsa* : *Kanizsai* stb.) – igazolják, hogy ez a jelenség nem XX. századi, és szorosan talán nem is tartozik ide, akárcsak a diáknyelvből is bőven adatható névrövidítés (*Bajna* : *Bajnai*). Mindezek mellett szól a spontán névmagyarosodásról (pl. *Vendl* : *Vendel*), a névcserelődésről is. MIZSER LAJOS „A nyíregyházi tírпákok névváltoztatásai” című (215–21) dolgozatának bevezetőjéből megtudjuk a tírпákok (szlovákok) rövid történetét, Nyíregyházára településük idejét, családnévük nyelvi eredet szerinti megoszlását. 1815-ig attól függően jegyezték le nevüket, hogy milyen nyelvű volt az összeírás: magyar vagy tót. Ekkorra már jóformán „kialakultak a többségükben ma is használt nevek” (216). A névanyag vizsgálatának szempontjai: szlovákról magyarra való fordítás (*Csabajánszky* : *Csabai*), egyik szlovák nyelvjárásról a másikkra való áttétel (*Tokár* : *Tregjár*), szlovákról németre (*Petrovics* : *Petermann*), sőt szlovákról latinra fordítás (*Janojech* : *Johannides*) is. Négyszeres fordítás eredményeként a *Darabos* családnév eddig nem ismert ’ragyás’ közszei jelentése is adatható. A továbbiakban a hangtani, illetőleg a helyesírási változatokat és a ritka kettős családnéveket tárgyalja, ez utóbbiak 1895 után eltűnnek. A hivatalos névváltoztatások típusainak a felvázolása után a felvett nevek jelentéstani vizsgálata következik. Ritka esetet mutat be SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ „Egy tömeges névváltoztatás története és tanulságai: Kislőd, 1868” című (223–33) tanulmányában. Arról tudósít, hogy a Kislődön 1868 előtt előforduló 91 családnév közül a névváltoztatás 82-t érintett, és ahogy dolgozatának végén megjegyzi, ez a falu plébánosa, Gulden (majd magyarosított nevén Forintos) István hazafiúi buzgalmmal magyarázható. Ugyancsak ritka jelenség, hogy az eredeti és a megváltoztatott nevek 1888-ig együttesen szolgálták az azonosítást. Ki kell emelnem találó műszavát, a *monogramhú* neveket, amely jelenséggel sokszor találkozunk névmagyarosítási irodalmunkban. Az elhagyott családnéveket a német nevek tipológiáját felhasználva csoportosítja. VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA „Családnév-változtatások Győrben a reformkorban és a XIX. század második felében” (235–49) című írásában a római katolikus, az evangélikus és a zsidó anyakönyvekben szereplő személyekre és a nevükhöz kapcsolódó bejegyzésekre építi társadalmi rétegenkénti és a felekezetekre vonatkozó, tehát névszociológiai szempontú dolgozatát. Statisztikája is mutatja, hogy a legtöbb névmagyarosítás az izraelita iparos és kereskedői

rétegben történt. Mindezek után a leggyakrabban elhagyott neveket adatolja felekezeti és nyelvi hovatartozás szerint. Mind az evangélikusok, mind a zsidók neve német volt, de ez utóbbiaké a zsidó közösségek tipikus nevei (*Kohn, Stern, Schwarz*) voltak. A névelhagyás indítékainak az elemzése után tér át a felvett nevek tipologizálására. Nagy érdeklődéssel olvastam MIKESY GÁBOR újszerű témájú tanulmányát (A névváltoztatások földrajzi eloszlása 1895-ben: kísérlet a térinformatika alkalmazására a névmagyarosítások kutatásában, 251–60). Kísérletét kérdésfeltevésekkel indítja, majd megindokolja a kiválasztott éveket (1890, 1895), amelyeknek adatait térképlapokra vetítette. A levont tanulságok igen figyelemre méltóak, más módszerrel le sem írhatók, több térképlap egymásra helyezésével pedig finom összefüggések mutathatók ki (259). Sajnálatos, hogy térképlapjai – föltehetően anyagi okok miatt – nem színesek. Kívánatosnak látom, hogy az egyes megyéket lássa el sorszámmal, majd oldja fel őket, jelentős részüket – különösen az elcsatolt területeken – a megyehatárok meghúzásával nehéz azonosítani.

BERECZ ÁGOSTONNAK a nagy irodalmi apparátussal készült tanulmányából (A család-név románsága a dualizmus kori erdélyi, illetve magyarországi román nemzeti elit összefüggésében, 263–72) megtudjuk, miért olyan kevesen magyarosították román családnevüket, továbbá hogy milyen társadalmi, ideológiai, felekezeti okok játszottak ebben szerepet. A személynevekre vonatkozó első román törvény csak 1895-ben született, de nem akadályozta a névváltoztatást, sőt vidéken nem is nagyon vették figyelembe, következésképpen ott gyakori is volt (vö. DE VINCENZ: *Orbis* 11: 45–6). A „dualizmus korabeli elit szemében sem a magyar eredetű, sem a magyaros hangjelölésű családnev nem csorbította viselőjének románságát” (267). Mindezek után bemutatja a szerző a román családnevek átírását a magyar írásbeliségben, majd a romániai nevek helyesírását a románok körében, amit ideológiai szintre emeltek: „a családnev románságának kulcsa a román hangjelölés” lett (269). KOZMA JUDIT előadásának (Osztrák és magyar zsidók névváltoztatása a hosszú 19. században, 273–83) bevezetőjében részben az újabb magyar kutatásokat, részben a zsidók névváltoztatásának jogtörténeti hátterét foglalja össze. Itt ír a névváltoztatás külső és belső motivációiról, beleértve az ún. „zsidós” nevektől való megszabadulást is (274–8). Mindezek után a felvett nevek motivációinak köreit tárja fel a monogramhű nevektől (*Adler > Aczél*) a tükörfordításon (*Blum > Virág*), illetőleg a ritka antonimikus neveken (*Engel > Ördög*)¹ át az új vallásukra utaló (*Christ*) nevekig. Megjegyzem, a kikeresztelkedett zsidókat nem *konvertiták*-nak, hanem *neofiták*-nak nevezzük. Az előbbi jelentése: ’katolikus vallásra visszatért <protestáns>’, az utóbbié ’zsidó vallásról valamelyik keresztény vallásra tért’, azaz neophita (<ex Iudaismo>). BÁNYAI VIKTÓRIA „A névhéberesítés társadalomtörténeti és nyelvi vonatkozásai”-ról ír (285–93), többünk számára meglehetősen ismeretlen témából. A névhéberesítés előzményének tekinthető a Jeruzsálemben 1890-ben megalakult Héber Nyelvi Tanács, majd 1953-ban a Héber Nyelvi Akadémia, amely tevékenységét nemcsak a héber nyelv művelésre, hanem majd a héber nevek kiválasztására, illetőleg a névhéberesítésre is ajánlásokat tesz, sőt elvárja Izrael állam nem héber nevet viselő állampolgáraitól héber név felvételét. A felveendő, illetőleg a felvett héber nevek kialakításának jellegzetes módozatait bemutató négy fejezetben négy módszert vázol fel a szerző, amelyeknek csaknem mindegyike a magyar mesterséges családnevanyagból ismert; példaanyaga persze ismeretlen, következésképpen

¹ A veszprémi róm. kat. egyházmegye *Ördög*h családnevű plébánosa kispap korában *Angyal*-ra változtatta nevét, mondván, eredeti nevével nem szolgálhatja a jó Istent. (Szóbeli közlés.)

az olvasó számára érdekes és tanulságos. Számunkra ugyancsak ismeretlen területre kalauzol bennünket FÁBIÁN ZSUZSANNA is „A vezetéknév-változtatás néhány olasz vonatkozásáról” című (295–310) előadása. Bevezetőjében két fontos megállapítást tesz az olasz vezetéknévről: nagy részük erősen helyre utaló, tehát a nevek jelzik, viselőik melyik tájnyelv területéről valók, illetőleg „az olaszoknál kisebb arányú [...] a vezetéknév-változtatás gyakorlata”. A továbbiakban elkülöníti a hivatalos vezetéknév-változtatást a művészi célúaktól, majd az előbbiekről részletesebben szól (298–304). Leggyakrabban azokat a neveket változtatják meg, amelyeknek transzparens a negatív jelentéstartalma (*Ciuccio* ’cumi, cucli’, *Lamorte* ’a halál’ stb.). Majd példákkal szemlélteti, milyen új neveket választottak a kérvényezők (*Zoccola* > *De Gennaro*, *Dolza*, *Gentile*, *Zuccoli* stb.), ezáltal gazdagodott is a vezetéknév-állomány.

7. „A névváltoztatások képe az irodalomban” fejezetcím alatt két tanulmány olvasható. T. SOMGYI MAGDA „Családnév-változtatás az irodalomban” címmel (313–29) először azokról az írókról szól, akik valamilyen okból egyénileg vagy családirag változtattak nevet, illetőleg akik apjuktól, nagyapjuktól örökölték azt. Ugyancsak még a bevezetőben veszi számba azokat a szerzőket (Jókai, Csokonai, Szigligeti, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Babits, Cseres Tibor), akiknek egy-egy művében bemutatja a névváltoztatás eseteit, illetőleg motívációit. A motívációkat a művekben ellenőrizni lehet, következésképpen nincsen közöttük ismeretlen, felderítetlen. Az eseteleírások után a névváltoztatások főbb típusait különíti el (a névváltoztatások okai, az új nevek funkciói, kiválasztásuk módjai, a névválasztás célja stb.). Befejezésként nemcsak kijelöli e téma helyét a családnév-változtatások kutatásában, de új szempontok bevonását is felvillantja. VÁCZINÉ TAKÁCS JUDIT dolgozatának (Családnév-változtatás mint az írói névadás eszköze Vámos Miklós „Apák könyve” című regényében, 331–41) újdonsága, hogy magát az író is megszólaltatja a szereplők névváltozásainak okairól. Aligha van ezen a regényen kívül még egy olyan mű irodalmunkban, amely annyira a kezére játszana a családnév-változtatás kutatójának, mint Vámos Miklósé.

8. Befejezésül megjegyzem, az angol nyelvű összefoglalók (BÖLCSKEI ANDREA munkája) lehetővé teszik a kötet nemzetközi megismerését, ugyanis FORGÁCS KRISZTINA említett tanulmányára is az *Onoma* német nyelvű bibliográfiája (vö. GERSTNER–ÖRDÖG: *Onoma* 31: 338) révén figyelt fel a külföld.

ÖRDÖG FERENC